

Azərbaycan torpağının münbitliyi, iqliminin son dərəcə rəngarəngliyi flora və faunasının zənginliyinə də geniş imkanlar yaradıb. Hətta ən müxtəlif iqlimlərdə yetişən bitkilər, müxtəlif ağac növləri asanlıqla bu torpağa uyğunlaşa bilər. Eyni zamanda ölkəmizdə də bitkilər aləminin qorunub inkişaf etdirilməsinə son dərəcə diqqətlə yanaşılır. Təsadüfi deyil ki, bu gün Azərbaycanda dövlət qoruqları, yasaqlıqlar və digər mühafizə olunan təbiət ərazilərinin sahəsi gündən-günə genişlənir. Sözsüz, canlı floranın elmi əsaslarla inkişaf etdirilməsi, onların növ müxtəlifliyinin öyrənilməsi və davamlı istifadəsinin təşkilində aidiyyəti institutların rolu kifayət qədərdir. Bu baxımdan AMEA-nın Dendrologiya İnstitutu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Burada bitkilər aləmi milli sərvətimiz kimi mühafizə olunmaqla bərabər, Azərbaycanın florasının və torpaq örtüyünün biomüxtəlifliyinin öyrənilməsi, genofonduğunun qorunması və səmərəli istifadəsi istiqaməti üzrə geniş elmi-tədqiqat işləri aparılır.

Təbiətin bəxş etdiyi “bir udum hava” - Mərdəkan Dendrarisi

AMEA-nın Dendrologiya İnstitutu (Mərdəkan Dendrarisi) Abşeron yarımadasının ən gözəl guşələrindən birində, Mərdəkan qəsəbəsində Xəzərlə üzübüz, son dərəcə füsunkar bir yerdə yerləşir. Öncə xatırladaq ki, Mərdəkan Dendroloji parkı 1890-1920-ci illərdə xeyriyyəçi və neft sahibkarı Murtuza Muxtarovun şəxsi bağı olub. 1920-ci ildən sonra müsadirə edilib və bir müddət baxımsız qalıb. O, Böyük Vətən müharibəsindən sonra, təxminən 1964-cü ilə qədər Bağçılıq, Üzümçülük və Subtropik Bitkilər İnstitutunun Təcrübə Bazası kimi fəaliyyət göstərmiş. Bu dövrdən başlayaraq, Mərdəkan Dendrarisində yeni növlərin introduksiyası istiqamətində elmi-tədqiqat işlərinin aparılması respublikamızda subtropik bitkililiyin inkişafına geniş imkanlar açmış. 1985-ci ilə qədər burada 420 növ forma və növə yaxın ağac və kol bitkisinin, 100-dən çox efir yağlı, texniki və dərman bitkisinin, 100 növə qədər otaq, istixana və bəzək güllərinin, respublika florasını təmsil edən bitki nümunələrinin öyrənilməsi istiqamətində tədqiqat işləri aparılır.

Lakin 1990-cı illərdə respublikanı bürüyən durğunluq Mərdəkan Dendrarisinə də öz təsirini göstərmiş. Maliyyə vəsaitinin azlığı, işçi qüvvəsinin və texniki imkanların çatışmazlığı burada olan bəzi ağac və kol bitkilərinin məhvəyə getirib çıxarıb. Çox keçmədən 1994-cü ildə, ölkədə digər sahələrdə olduğu kimi, Mərdəkan Dendrarisində də canlanma başlayır. İlk növbədə elmi-təşkilatı və təsərrüfat işlərinin genişləndirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Bağda yenidənqurma, abadlaşma, tikinti işləri aparılır, kolleksiyaların növ tərkibi zənginləşdirilir. Bu gün artıq Mərdəkan Dendrarisi nəinki Azərbaycanda, həm də regionda və dünyanın bir çox ölkələrində tanınan institutdur (*Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 aprel 2014-cü il tarixli qərarına əsasən, AMEA Mərdəkan Dendrarisi Dendrologiya İnstitutu adlandırılıb*). İnstitut 100-dən yuxarı ölkə ilə beynəlxalq əlaqələr qurub, “Dünya Botanika Bağları”nın və “Amerika Ağac və Kol Bitkiləri Assosiasiyası”nın üzvüdür. Növ çeşidinə, mədəni şəraitdə introduksiya olunan növlərin sayına görə inkişaf etmiş ölkələrin başlıqları ilə, demək olar ki, eyni səviyyəni paylaşır.

Odur ki, bu sahədə əldə olunan elmi nəticələri, ölkəmizin canlı florasının qorunması və inkişafına verdiyi töhfələri nəzərə alaraq, Mərdəkana - Dendrologiya İnstitutuna yollandıq. Məqsədimiz institutun fəaliyyəti və təbiətin ayrılmaz hissəsi olan Mərdəkan dendroloji parkı ilə daha da yaxından tanış olmaq və bu bərdə əldə etdiyimiz bilgiləri oxucularla bölüşmək idi.

İlk növbədə bağın ərazisində gəzib dolaşdıq. Həqiqətən, özünü füsunkar bir guşədə, şəhərdən çox-çox aralıda sakit bir təbiət muzeyində hiss edərsən. Bir yandan müxtəlif iqlim tiplərini özündə birləşdirən ağaclar, rəngarəng çiçəklər, digər tərəfdən

də gözəl, ətirli hava insanı valeh edir. Hər tərəf gül-çiçəklə, səf-səf düzülmüş ağaclarla əhatə olunub. Parkın səliqəsi, ağac və kolların xüsusi qaydalarla əkilməsi və arasına gözə dəyən quşlar bağı daha da cazibədar edir. Müxtəlif landsaft memarlığı əsasında qurulan parkda bitkilərin yerləşdirilməsində qohumluq prinsipi əsas götürülüb. Deyək ki, bitki ekspozisiyaları “Aralıq dənizyanı ölkələri”, “Avstraliya və Yeni Zelandiya”, “Şərqi və Orta Asiya”, “Şimali və Cənubi Amerika”, “Afrika”, “Qafqaz” floristik zonalara üzrə salınmış və bir-birindən fərqlidir. Bu bölgədə həm də mühit amilləri ilə yanaşı, fəsil və növ oxşarlığı da nəzərə alınmış. Diqqətimizi çəkən bir məqam isə ərazidə hər addımbaşı qarşılaşdığımız plakat və ya lövhələrdə bitki və ağac növləri haqqında məlumatların üç dildə - Azərbaycan, latın və rus dilində olması idi. Bu lövhələrdə hətta bitkilərin bir çoxunun hansı iqlimdə, hansı şəraitdə yaşaması, yaşı və digər faktları da yer alıb. Əgər bir yerdə çoxlu sayda eyni bitki növləri varsa, təbii ki, birinin adı qeyd olunub. Bu da sözsüz, bağa gələn insanların buradakı bitki və ağac növləri haqqında ətraflı məlumat almasına geniş imkanlar yaradır. Necə deyirlər, həm zövqlü, rahat istirahət edərsən, həm də Azərbaycan təbiəti ilə yaxından tanış olursan.

Elmi yanaşma canlı aləmin qorunması və inkişafında əsas meyardır

Sonra Dendrologiya İnstitutunun direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Tofiq Məmmədovla görüşüb söhbət etdik. Gelişimin məqsədini bilib məmnun oldu. O, Azərbaycanda biomüxtəlifliyin öyrənilməsinin və qorunmasının vacibliyini qeyd edərək ölkədə bu sahənin inkişafında Dendrologiya İnstitutunun əldə etdiyi nailiyyətlərdən danışdı: “Dendrologiya İnstitutunun apardığı tədqiqat işləri mən deyərdim ki, qanəedicidir. Araşdırmalar aparmışdıq, monitorinqlər keçirmişdik və Azərbaycanda yeni ağac və bitki növlərini müəyyən etmişdik. Bu gün ölkəmizin dendroflorasında ağac və kol bitki növlərinin sayı keçən əsrin ortaları ilə müqayisədə 3 dəfə artıb. Onları sistemə təhlil etmək, təbiətdə yerlərini müəyyən etməyə və bu istiqamətdə digər məsələlərin həlli üzərində ciddi tədqiqatlar aparılır. Digər tərəfdən Abşeronun ağac və kol bitkilərinin öyrənilərək onların sayı müəyyən edilmişdir. Ümumilikdə, apardığımız tədqiqat nəticəsində Azərbaycanın nadir ağac və kol bitkilərini, Qırmızı kitaba düşən növlərini müəyyən etmişik”.

Neft sahibkarı Murtuza Muxtarovun şəxsi bağından instituta qədər...

Dendrologiya İnstitutunun əsas nailiyyətləri təbii ki, elmi nəticələrinin yüksək olmasıdır. Burada olarkən öyrəndik ki, Azərbaycan dendroflorasında təbii və mədəni halda bitən çıpaqtoxmulu və örtülütoxmulu ağac və kol bitkilərinin monitorinqi aparılmış, müasir vəziyyəti və yayılma arealı araşdırılmış, təyinedici açarları verilmiş, sistemə qruplaşdırılmış və “Azərbaycan dendroflorası” kitabının I-III cildləri hazırlanmışdır. Eyni zamanda otaq şəraitində 600 növ bitkinin becərmə xüsusiyyətləri, mühit amillərinə davamlılıq meyarları, aqrotexnikası, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı mübarizə tədbirləri öyrənilmiş və “Otaq bitkiləri” kitabı çapdan çıxmışdır. Bunlardan başqa, 86 fəslə, 282 cinsə aid tropik və subtropik mənşəli dekorativ ağac, kol və gül bitkilərinin açıq və örtülü şəraitdə bioloji xüsusiyyətləri, aqrotexnikası, dekorativlik əlamətləri, fitonsid xüsusiyyətləri, yaşllaşdırmada istifadəsi elmi əsaslarla öyrənilmiş və “Gülçülük ensiklopediyası” çapdan çıxmışdır. “Abşeronun ağac və kol bitkiləri” kitabında isə ilk dəfə olaraq Abşeron dendroflorasına aid 87 fəsilə (230 cild), 660 növ bioloji və ekoloji təhlil edilmiş və səmərəli yetişdirilməsi, yetişməsi, yarpağıtkülən, iynəyarpaqlılar hündürlüyünə görə qruplaşdırılmışdır. İnstitutun nəşr etdiyi digər bir kitabı isə Azərbaycan dendroflorasında 42 fəslə, 71 cinsə aid 198 nadir və nəsli kəsilməkdə olan ağac və kol növü aşkar edilərək təhlükə kateqoriyaları üzrə qruplaşdırılmışdır. Dendrologiya İnstitutunun belə elmi nəticələrinin siyahısını istənilən qədər uzatmaq olar...

Burada öyrəndik ki, antropogen təsirə məruz qalan və təbii yolla azalan nadir növlərin mühafizəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Odur ki, hövzələrdə, alpinariya və oranjereyalarda bütün dünyadan kolleksiyalar toplanılıb. Bağdakı canlı kolleksiyalarda təxminən 1800 növ, o cümlədən 1500-dən yuxarı forma və sort var. İnstitutun alimləri bugünkü şəraitdə bitkilərdəki xəstəliyin səbəbi və onun müalicə yollarını tam aydın şəkildə müəyyən edirlər. Müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş “Bitkilərin mühafizəsi” laboratoriyası bu işdə onlara kömək edir. Ümumilikdə isə elmi və praktiki işlərin həyata keçirilməsi üçün institutda 8 laboratoriya və iki muzey fəaliyyət göstərir. Antropogen təsir nəticəsində nəsli kəsilməkdə olan nadir endemik bitkilərə bağda xüsusi sahə ayrılıb. Azərbaycanın Qırmızı kitabına salınmış 141 ağac növündən Dendrologiya kolleksiyası sahələrində 69-u var. Ümumi sahəsi 12 hektar olan dendroloji bağın 8 hektarında müxtəlif bitki kolleksiyası yerləşdirilib. Qalan sahəni isə xiyabanlar, istixanalar, çarhovuzlar, laboratoriya binaları və digər qurğular tutur.

İnstituddan onu da bildirdilər ki, müəyyən dövrlərdə çətinliklərin olmasına baxmayaraq, artıq bu gün Mərdəkan Dendrarisi elmi nəticələri ilə yanaşı, buradakı abadlıq, quruculuq işləri, səliqə-sahmanı ilə də fərqlənir. Son beş ildə parkda xeyli iş görülmüş, institutun korpusu yenidən inşa edilmiş və yüksək səviyyədə istixanalar tikilib. Demək olar ki, su problemi də aradan qaldırılıb. Samur-Dəvəçi kanalından Dendrologiya İnstitutuna 17 km-lik məsafədə su çəkilir. Bunun sayəsində bağda növ zənginliyi xeyli artıb. Bütün bu işlərin görülməsində dövlətin göstərdiyi xüsusi diqqətlə bərabər, burada kollektivin məhriban olması, işə can yandırması və bir komanda halında çalışması da öz təsirini göstərmiş. Gənclər xüsusilə fəaldır və onların bu sahədə böyük potensialı var. Təsadüfi deyil ki, son illər bağa gələnlər arasında məktəblilər, tələbələr daha çox üstünlük təşkil edirlər. Hətta xarici ölkələrdən Bakıya gələn qonaqlar da tez-tez bağa gəlir, buradakı canlı aləmlə yaxından tanış olurlar.

Bəli, kimliyindən, peşəsindən asılı olmayaraq hər kəs təbiətin qeydinə qalmalı, onun qorunması üçün əlinə gələni əsirgəməməlidir. Mərdəkan Dendrarisi də təbiətin ayrılmaz hissəsidir. Digər tərəfdən də buranı ölkəmizin həm təbiət, həm də tarixi abidəsi, eyni zamanda milli sərvəti hesab etmək olar. Burada Azərbaycanın heç yerində olmayan yeraltı mağaralar, dərin quyular, tarixi XVIII əsrə gedib çıxan tikililər var. Həm də bura məşhur Azərbaycan filmlərinin lentə alındığı yer kimi də yaddaşlara əbədi həkk olunub. Təbii ki, bağın muzey kimi qorunmasında, daim diqqətdə saxlanılmasında elmi fəaliyyəti ilə bərabər, qeyd etdiyimiz tarixi nüanslar da vacib şərtlərdəndir.

Elnur HADIYEV, Ağaəli MƏMMƏDOV (foto), “Azərbaycan”

